

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 24, Sayı/Issue: 45, Yıl/Year: 2022 (Haziran/June)

**Wael B. Hallaq. *İmkânsız Devlet.* çev. Aziz Hikmet.
İstanbul: Babil Kitap, 2019, 315 s.**

Değerlendiren/Reviewed by

Bedir Sala

Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü - Dr., Afyon Kocatepe University Faculty of Science and Literature, Department of Sociology

bedirsala@aku.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-6892-2664>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Kitap Dergerlendirmesi/Book Review

Geliş Tarihi/Date Received: 21/02/2022

Kabul Tarihi/Date Accepted: 11/04/2022

Yayın Tarihi/Date Published: 15/06/2022

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Copyright © Published by Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Sakarya University Faculty of Theology, Sakarya/Turkey.

Öz

İslamcılığın temel tartışma konularından biri olan İslam devleti kavramı, özellikle soğuk savaş döneminde İslamcı hareketlerin önemli bir motivasyon kaynağıydı. Bu bağlamdaki tartışmalar daha çok modern devletin seküler karakteri ile İslam arasında nasıl bir ilişkinin kurulacağı üzerine odaklanılmaktadır. Bu çalışmada değerlendirilecek olan Wael B. Hallaq'ın *İmkânsız Devlet* çalışması bu tartışmayı hem canlı kılmakta hem de farklı bir perspektif sunmaktadır. Hallaq'ın temel tezi modern dönemde bir İslam devletinin niçin mümkün olmadığını ortaya koymaktadır. Hallaq, tezini İslam hukuku ile modern devletin dayandığı hukukun paradigmatik düzeyde birbirinden nasıl farklı olduklarını inceleyerek temellendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam devleti, Modern Devlet, Wael B. Hallaq.

Abstract

The concept of the Islamic state, which is one of the main debates of Islamism, was an important source of motivation for Islamist movements, especially during the cold war. The debates in this context mostly focus on how to establish a relationship between the secular character of the modern state and Islam. In this study, Wael B. Hallaq's book titled *The Impossible State: Islam, Politics, and Modernity's Moral Predicament* will be reviewed. The book keeps this discussion current and offers a different perspective. Hallaq's main thesis reveals why an Islamic state is not possible within the modern paradigm. Hallaq bases his thesis on the paradigm difference between modern law and Islamic law.

Keywords: Islamic state, Modern State, Wael B. Hallaq.

İslamcı hareketlerin temel iddialarının başında İslami bir devlet kurma fikri gelmektedir. İslamcı hareketlerin bu konudaki görüş farklılıkları daha çok İslam devletinin biçimsel olarak nasıl olacağına ilişkin çeşitli tartışmalardan oluşmaktadır. Modern dönemde, özellikle sömürgecilik sonrası Müslümanların yaşadığı coğrafyalarda kurulan ulus devletlerin pratiğine ilişkin bir tartışmanın sonucu olarak İslami devlet fikrinin yaygınlaştığını söylemek mümkündür. Özellikle modernleşme ile birlikte İslam'ın kamusal alanın dışına itildiği veya kamusal alana yönelik müdahalelerin İslami bir nitelik içermediğine yönelik bir tepki olarak tezahür eden bu fikir, devletin niteliğine ilişkin bir tartışmadan ziyade devletin pratiğine ilişkin bir tartışmanın sonucu olarak öne çıkmıştır.

İslami bir devlet kurma fikrinin özellikle soğuk savaş döneminde oldukça belirgin bir şekilde öne çıktığı ve tartışıldığı görülmektedir. Bunun nedeni ise İslamcı hareketlerin İslam'ı kapitalizm ve sosyalizme bir alternatif olarak sunmasıdır. Dolayısıyla nasıl bir sosyalist devlet veya kapitalist devlet var ise bir İslami devletin de olabileceği düşüncesi İslamcılar için mümkün olarak kabul ediliyordu. Nitekim İran İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşu tam da bunun ne derece mümkün olduğunu gösteren bir örnek olarak kabul edildi. Kuşkusuz günümüzde artık eskisi gibi yaygın bir şekilde bir İslam devleti fikri İslamcılar tarafından vurgulanmamaktadır. Bunun çeşitli nedenleri olabilir. İslamcılarının kapitalist düzenle entegre olmaları olası güçlü nedenlerden biridir. Bir diğer neden ise modern ulus devletin Müslümanlar tarafından içselleştirilmiş olması olabilir. Ancak İslami bir devlet fikri zayıf bir şekilde de olsa İslamcı

hareketler arasında tartışılmaya ve konuşulmaya devam etmektedir. Özellikle modern devletin seküler karakteri ile İslam arasındaki uyumsuzluğu konu edinen çeşitli tartışmalar ve çalışmalar olmuştur. Bütün bu tartışmalar mevcut modern devletlerin İslamizasyonu ile bir İslami devletin mümkün olabileceği kabulüne dayanmaktadır. Tartışmalar ise daha çok bunun nasıl gerçekleşeceğine ilişkin yöntem üzerine yoğunlaşmaktadır.

Bu ön kabulü eleştiren ve temelden sarsmaya çalışan İslam hukukçusu Wael B. Hallaq'ın *İmkânsız Devlet* adlı kitabı dikkatleri farklı bir noktaya çekiyor. Kitabın alt başlığını oluşturan "Modern Çağda Bir İslam Devleti Niçin Mümkün Değildir?" sorusu aynı zamanda kitabın temel tezini de ifade etmektedir. Türkiye'de de tanınan ve okunulan Hallaq'ın bazı kitapları son yıllarda Türkçeye çevrilmeye de başlandı. Halen Columbia Üniversitesi'nde İslam hukuk profesörü olarak çalışan Hallaq, 2020 yılında Sosyal ve Beşeri Bilimler kategorisinde TÜBA Akademi Ödülü'nü de almıştır.

İlk olarak 2013 yılında İngilizce olarak yayınlanan kitabın tezi oldukça kıskırtıcı ancak bu tezin savunulduğu argümanlar ise kuramsal bir zemine yaslanmaktadır. Kitap, tam da eğer Müslümanların şeriat gibi bir iddiaları varsa o zaman ulus devlet paradigmasına dayalı bir İslam devletinin niçin mümkün olamayacağını açıklamaya çalışıyor. Dolayısıyla kitap, Müslümanların şeriata bağlı kalarak politik bir güç olma iddialarını sürdürebilmesinin olası yöntemine odaklanmaktadır. Kitabın da bu bağlamda tartışılması gerekmektedir.

Ana temadan uzaklaşmadan birbiriyle ilişkili yedi bölümden oluşan kitap, klasik İslam kaynaklarının yanı sıra modern devlet fikrinin kuramsal temellerini açıklayan ve modern felsefenin temel kaynaklarını da dahil eden zengin bir kaynakçaya dayanmaktadır. Ayrıca kitabın sonunda anahtar kavramlar sözlüğü yer almaktadır. Buradaki kavramların çoğu ortalama bir Müslümanın aşına olduğu ve bildiği kavramlar ancak İslam kültürüne vakıf olmayan biri için önemli bir sözlüktür. Kitap, Türkiye'de, şimdilik sınırlı bir mecrada tartışılmaktadır. Muhtemelen kitabın tezi ve içerdiği argümanlar önümüzdeki yıllarda daha entelektüel düzeyde tartışılmaya devam edecektir.

Çalışmalarıyla yaygın perspektifin dışına çıkan bir yaklaşımla İslam hukukunu değerlendiren Hallaq, İslam hukukunu ve spesifik olarak Şeriat'ı yeniden yorumlayarak *İmkânsız Devlet* adlı kitabını bu yorum üzerinden temellendirmeye çalışmaktadır. Hallaq, modern siyasetin kuramsal ve düşünsel kökenlerini irdelemesinin yanında Müslümanların asırlar boyunca devam eden hukuk kültürünü de dikkate alarak modern paradigma içinde bir İslam devletinin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Hallaq bu tezini, öncelikle modern Müslümanların temel düşünsel çelişkilerini ortaya koymaya çalışarak güçlendirmektedir. Günümüzde Müslümanların kullandığı "İslam devleti" kavramsallaştırmasının bizatihi bir çelişki barındırdığını savunur. Modern öncesi dönemde Müslümanların kurduğu devletleri "İslami yönetim" olarak nitelendiren Hallaq'a göre İslami devlet kavramının kullanılmasının

hem anakronizme yol açacağı hem de İslami yönetim ile modern devlet arasındaki “yapısal ve niteliksel farklılıkların” anlaşılmasını zorlaştıracaklarını ve yanlış anlamalara yol açacağını belirtir. Hallaq’a göre bugün kullanılan devlet kavramı 19. yüzyıl öncesi Müslümanlar tarafından hanedanlığı tanımlamak için kullanılmaktaydı. Müslümanların tarihsel tecrübelerinde devlet kavramı iktidara gelen ve geçiciliği olan hanedanlık içindir. Sabit olan ve geçici olmayan ise ümmettir. Ümmeti yöneten devletin/hanedanlığın ümmet ve şeriat ile organik bir bağı olmadığını ancak bu bağlamda kullanılan devlet kavramının 19. yüzyıl sonrasında modern devleti tanımlamak için kullanılmaya başlandığını ifade etmektedir. Hallaq’a göre kavramın bu şekilde dönüşümü Müslümanlar için düşünsel bir çelişkiye yol açmıştır.

Carl Schmitt’ten referansla modern dönemde devlet olarak nitelendirilen politik kurumun “coğrafi, sistematik ve epistemik soykütüğü” itibariyle Avrupalı olduğunu, bunun da Avrupa’ya özgü bir tarihsel deneyim sonucunda ortaya çıktığını, tarihsel deneyimi itibariyle oldukça farklı olan İslami yönetim ile arasında bir çelişki barındırdığını iddia eder. Çünkü modern devlet paradigmasının tarihselliği ile modern öncesi dönemde Müslümanların kurduğu İslami yönetim paradigmasının tarihselliği birbirinden farklıdır. Hallaq’a göre modern devlet bu tarihsel deneyimden dolayı sadece Avrupalı olduğu gibi İslami yönetim de Müslümanların toplam tarihsel tecrübesine dayanmaktadır. Dolayısıyla her iki paradigmanın tarihsel ve deneyimsel bağlamları ve dayandıkları temeller birbirinden farklıdır. Bu paradigma farklılığını görmezlikten gelmek temel bir çelişkiye yol açmaktadır. Dikkatleri bu çelişkiye çeken Hallaq’a göre Müslümanların modern devlet karşısındaki çıkmazlarından biri de modern devleti verili bir fenomen olarak kabul etmeleridir. Bu bağlamda İran İslam Cumhuriyeti’ni bir başarısızlık örneği olarak gösteren Hallaq, şeriatın deforme edildiği bu devlet örneğinde ulus devlet elbisesinin Müslümanların üzerine iyi oturmadığını vurgular. Diğer Müslüman ülkelerde de şeriatı bir yönetim biçimi olarak ulus devlete entegre etme çabasının benzer bir başarısızlık olarak sonuçlandığını veya öngörülebilir bir gelecekte sonuçlanacağını oldukça iddialı bir şekilde belirtir.

Hallaq’a göre iki paradigma arasındaki temel farklardan biri de modern devletin ulusa dayanması İslam’da ise ümmete dayanmasıdır. Ancak ulus, egemen iradenin nihai amacı iken ümmet ise kendisini aşan bir amaca, yani Tanrı’ya hizmet eden bir araçtır. Ümmet, ulus gibi bir egemen olmadığı gibi hukuki bir irade de taşımamaktadır. Çünkü İslam’da egemen irade sadece Tanrı’dır. Bir yasama kuvveti olan şeriat ise egemen irade olan Tanrı’nın bir tezahürü olmasından dolayı politik olanın ürünü değildir. Modern devlette ise yasama politik olanın ürünüdür ve devlet tarafından kontrol edilir. İslami yönetimde yasama devletin dışındaki bir irade tarafından belirlenirken modern devlette ise yasama devlete içkindir.

Hallaq, sosyal bilimlerde sıkça tartışılan doğu despotizmi kavramının da Avrupalı monark kavramının bir yansıması olduğunu ancak bu yansımanın meşru olmadığını ifade etmektedir. Çünkü Avrupalı monarklar yönettiği halka kolayca nüfuz edebildiği gibi yasaları da kendileri çıkartırlardır. Ancak doğuda sultan topluma nüfuz edemediği gibi dışarıdan yönetirdi. Ayrıca yöneticiler kontrolleri dışındaki bir yasa (şeriat) ile sınırlandırılmıştı. Modern devlet ile İslami yönetim arasındaki farklılıklardan birini de bu bağlamda değerlendiren Hallaq, modern devletin egemen iradesinin devletin hukukunu temsil ettiğini, Müslüman yöneticilerin ise temsil ettikleri bir egemen iradeye sahip olmadıklarını ifade eder. Çünkü Müslüman yöneticiler “kendi yapmadığı bir şeriati uygulama göreviyle mükellefti. Aslında, Müslüman ülkelerde birçok hanedanlığın eşzamanlı var olabildiği bir dünyada, bütün yöneticiler aynı yasayı, şeriati uygulamak zorundaydı. Böylece şeriat, bütün bu hanedanlıkların, açıkça sınırların ötesine uzanan ortak yasa” (s. 123) olduğunu vurgulayarak yasanın devlet ile sınırlandırılmadığını devleti aşan bir niteliğe haiz olduğunu açıklamaktadır.

Diğer taraftan bir İslam hukukçusu olarak İslam’da yargının sultanın müdahalesine açık olduğuna ilişkin oryantalist yaklaşımın temelsiz bir iddia olduğunu vurgulayarak “şeriatın hâkimleri ve benzer şekilde yöneticileri yargı bağımsızlığına saygı duymaya mecbur bırakan paradigmatik ahlaki gücü” (s. 117) üzerinde önemle durur. Hallaq’ın bu görüşlerinin tarihsel gerçeklikle ne derece uyumlu olduğu tartışmalıdır. Hallaq görüşlerini tarihsel gerçekliklere ilişkin verilere dayandırmak yerine Müslümanların şeriata ilişkin kavramsal açıklamasını esas alarak böyle bir değerlendirme yapmaktadır. Nitekim kendi görüşleri de soyut bir çıkarım olmaktan öteye geçememektedir. Dolayısıyla Hallaq’ın tarihsel deneyim üzerinde çok fazla durmasına, tarihsel deneyim farklılığını öne çıkartmasına karşılık tarihsel gerçekliği önemsizleştiren bir çıkarımda bulunması kitabın iddiasını zayıflatmaktadır.

Hallaq, ayrıca bir İslam devletinin niçin mümkün olmadığını modern devletin müstesna oluşuna vurgu yaparak temellendirmeye çalışır. Modern devlet bir boşlukta ortaya çıkmadı, tarihsel bir üründür. Devletin bu tarihsel özelliği onun mahiyetinin de ayrılmaz parçasını oluşturmaktadır. Modern devleti müstesna kılan temel özellikler ise yerel bir tarihsel deneyime dayanması, doğumuna yol açan metafizik, yasamanın niteliği ve meşru şiddet tekeline kullanılması, bürokratik yapısı ve sosyal düzene kültürel-hegemonik katılımı/müdahalesi gelmektedir. Modern devletin bu müstesnalığının İslami yönetim ile bir uyumsuzluğa yol açtığını vurgular. Özellikle İslami yönetimin kendisi dışındaki bir egemene (Tanrı) bağlıyken modern devletin kendi içindeki bir egemene bağlı olması metafizik boyutlarının birbirinden farklı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla her iki paradigmanın metafiziği başka bir ortak kabul etmediği gibi iki karşıt egemenliğe yol açmaktadır.

Ahlaki olana özellikle önem veren ve modern devletin ahlaki yapısını da sorgulayan Hallağ, çoğu zaman ihmal edilen ve tartışılmayan modern devletin ahlaki temelleri üzerinde de durur. Hallağ'a göre modern devlet ile İslami yönetim arasındaki farklılıklardan biri de ahlaklıdır. Modern devlet ahlaki olanı önceleme gibi bir amaç taşımamaktadır. Bu durum vatandaş ile kurduğu ilişkiye de yansımaktadır. Salt kendine, kendi varlığının çıkarına odaklanan modern devletin karakteri hakkında politik olanın yükselişi ile devletin kendi vatandaşını kurban etme (kendi yararı için öldürme ve öldürtme) arasındaki ilişkiye odaklanarak hiçbir zaman ahlaki bir temelde meşrulaştırılmayan bu Schmittçi devlet tasavvuru ile İslami yönetim paradigmasının uzlaşamayacağını belirtir. Modern devletin tebaası olan vatandaş politik kurban olmaya mecbur bırakırken şeriatla ise kendini feda etmeyi tamamen ahlaki bir özneliğe bağlamaktadır. Şeriatın kendisi de ahlaklılık olmaksızın ne anlaşılabilir ne de uygulanabilir. Dolayısıyla Müslümanlar için en büyük sermaye de şeriatın bu ahlaki sistemidir. Çağdaş insanın birçok probleminin kaynağı da bu ahlaklılığın ihmal edilmesi olduğunu ve şeriatın bu ahlaklılık temelini sadece Müslümanlar için değil günümüz dünyası için de potansiyel bir umut taşıdığını vurgulamaktadır.

Çağdaş dünya politik boşluk bırakmayacak düzeyde devletler tarafından paylaşılmıştır. Dolayısıyla İslami yönetim kurulduğunda bu yönetimin ulus devletler tarafından politik olarak tanınması da önem arz etmektedir. Ancak Hallağ, İslami bir yönetimin karşılaşacağı üç önemli zorluk olduğunu belirtir. Bunlar, emperyal devletlerin militarizmi, dış kaynaklı kültürel müdahaleler ve küreselleşen kapitalist dünyadır. Mevcut düzen kurulacak bir İslami yönetimin özerk bir tüzelliğe dönüşmesini de engelleyecektir. Bu cendereden çıkış yolu ise öncelikle Müslümanların İslam ahlakının merkezi hattı üzerinden bir ilerleme ve hareket planı içinde olmaları ve bu ahlakla uyumlu sosyal kurumların inşa edilmesi ile mümkün olabileceğini iddia etmektedir.

Hallağ, zamansal olarak iki farklı kültürü ve bu kültürün ürünü olan hukuk, ahlak ve yönetim sistemlerini karşılaştırmaktadır. Diğer taraftan modern ulus devlet Avrupa'nın tarihsel deneyiminin bir sonucu olsa da günümüzde Avrupa'yı da aşan diğer toplumları da süreç içerisine dahil eden ve böylece onların deneyimiyle de reformize olan bir olgudur. Ancak kitap hem modern ulus devleti hem de modernitenin süreç içerisindeki değişimini ihmal eden bir yaklaşım içermektedir. Hallağ'ın moderniteyi sabit bir hat üzerinden okuyarak özcü bir yaklaşımla tezini güçlendirmeye çalışması kitabın zayıf yönünü oluşturduğu iddia edilebilir. Yine Şeriat ile ilgili değerlendirmeleri de benzer şekilde özcü bir yaklaşımı içermektedir.

Diğer taraftan Hallağ modern ulus devleti Weberci anlamda bir ideal tip olarak analiz ettiği gibi şeriatı da bir ideal tip olarak çerçevelemektedir. Her iki ideal tipin dayandığı tarihsel deneyimin soykütüğü birbirinden farklıdır.

Ancak Müslümanların pratiğini dikkate aldığımızda tarihsel deneyim soykütüksel farklılığı aşan bir sürece yol açabilir. Müslümanların tarihsel deneyimi ile modernitenin tarihsel deneyiminin tamamen birbirinden bağımsız olduğunu vurgulamak realiteyi dışlamak anlamına gelmektedir. Çünkü coğrafi olarak birbirine yakın, kültürel olarak ise etkileşimin oldukça yoğun olduğu iki medeniyet sözkonusudur. Hallağ, tartışmayı bu pratik üzerinden değil de modern hukuk ve İslam hukukunun teorik temelleri üzerinden yürütmektedir.

Modernite bugün sadece Avrupa'nın deneyiminden ibaret olmadığı gibi şeriat da sadece Müslümanların belli bir döneme kadarki deneyiminden ibaret değildir. Şeriatın hem yorumlayıcısı hem de uygulayıcısı Müslümanlar olduğuna göre günümüz Müslümanlarının deneyimlediği ulus devlet paradigmasının da temelde reddi farklı problemlere yol açabilmektedir. Günümüz Müslümanları moderniteyi ve kurumlarını deneyimleyen kendi içinde de farklı topluluklar barındıran kalabalık ve farklılıkları içeren bir toplum. Bu deneyimler aynı zamanda şeriatı ve genel olarak İslam'ın yorumlanmasını etkileyecek bir dinamizm içermektedir. Dolayısıyla geleneksel Müslümanların deneyimlerinden farklı olan günümüz Müslümanlarının deneyimini dışarıda bırakacak bir şekilde şeriatın yorumlanması ne kadar mümkün olacaktır? Kitapta bu sorunun cevabını bulmak zor. Ancak kitap, İslami devlet tartışmalarına özgün bir katkı sunması açısından dikkate değer bir nitelik taşımaktadır.